

לבטל את השונוים?

תמיר קרקסון

משפחת ששון, שושלת סוחרים יהודים ממוצא עיראקי, בנתה תאגיד גלובלי ענף בחסות האימפריה הבריטית. כיום יש מי שמציגים את השונוים כקולוניאליסטים נצלנים שהשפעתם היתה הרסנית, בעיקר בשל מעורבותם בסחר האופיום בסין. הספר "שושלת ששון" מאת ג'וזף ששון מציג מבט אמפתי על המשפחה היהודית-עיראקית, ומזמין אותנו לבחון מחדש סטריאוטיפים רווחים הנוגעים להיסטוריה היהודית והמזרחית

ינואר 2025

מרץ 2023 נפתחה במוזיאון היהודי בניו יורק תערוכה שהוקדשה למשפחת ששון, שושלת סוחרים יהודים ממוצא עיראקי שבנתה אימפריה כלכלית רחבת ממדים ונכחה בצמתים מרכזיים בעולם המודרני. היה בכך משום חידוש מרענן, בהתחשב בעובדה שהמוזיאון שבמנהטן אינו מרבה להציג תערוכות על יהודים מעיראק ומארצות האסלאם. הדעת נותנת שתערוכה זו נועדה לתרום לגיוון של תוכני המוזיאון; אולם בפועל היא הובילה לכך שלפחות בעיני מבקרים אחדים, דווקא משפחת ששון היא שהצטיירה כ"רע האולטימטיבי" - יהודים לבנים בשירות האימפריה הבריטית.

במאמר בעיתון Forward, המזוהה עם שמאל יהודי אמריקני, מחתה המשפטנית אליזבת מ' לינץ', מייסדת האתר *China Law & Policy*, וטענה כי הנצחתה של משפחת ששון מתעלמת מהחורבן שהיא חוללה. לדבריה, "המוזיאון היהודי אמנם אינו מסתיר את העובדה שחלק ניכר מהונו של בית ששון הגיע מאופיום, אך הוא גם אינו מתמודד עם השלכותיה". לינץ' ציינה כי בתערוכה "המוזיאון היהודי מציג את בני משפחת ששון ביעילות כאנושיים, אבל קורבנות עושרם - הסינים - אינם זוכים לאותה מחווה".^[1] ואולם בפועל, לינץ' שרטטה את המשפחה היהודית מארצות האסלאם כפריבילגית, "לבנה" במשוואה הקולוניאלית, והתעלמה מההקשר ההיסטורי שבו פעלו בני המשפחה.

המקרה הזה מגלם כמה מסוגיות היסוד הנוגעות למשפחת ששון, שושלת מצליחה שפעילותה המסחרית נשזרה באינטרסים קולוניאליים בריטיים, שכיום הם מגוונים בקרב חוגים נרחבים. היא עשתה את הונה, בין השאר, באמצעות סחר באופיום. ג'וזף ששון, מחבר המונוגרפיה **שושלת ששון** שתורגמה לאחרונה

לעברית ועוסקת בתולדות המשפחה,^[2] מראה כי האשמות אלו מהדהדות טענות אפלות שהופנו כלפי משפחת ששון בעבר. בשנות הארבעים של המאה העשרים הואשמו יהודים בבריטניה בהיותם אחראים למלחמות האופיום באמצע המאה התשע-עשרה. כך למשל, ארנולד ליס, ממייסדי הליגה הפשיסטית האימפריאלית באנגליה, כתב בשנת 1949 על "הריקבון היהודי של סין" וטען כי הסינים שונאים זרים בראש ובראשונה בגלל בני משפחת ששון (**שושלת ששון**, עמ' 194). האשמות אלו הדהדו האשמות היסטוריות מוקדמות יותר כלפי יהודים, למשל האשמת החוכרים הכפריים היהודיים במזרח אירופה בכך שהם משקים לשוכרה את האיכרים הנוצרים המקומיים.^[3] גם אצל לינץ' האשמתם של יהודים בפגיעה בסובבים אותם למטרות רווח לא עצרה במשפחת ששון. כבר בכותרת מאמרה היא כינתה את המשפחה "גרסת המאה התשע-עשרה של משפחת סאקלר", בעלי חברת התרופות פרדו האחראית במידה חלקית למגפת האופיואידים המשתוללת בארצות הברית, ובכך יצרה קישור מיידי בין שתי המשפחות.

במאה התשע-עשרה, יהודים שרצו להתקדם בחברה הלא-יהודית נדחקו כמעט בלעדית לתחומי המסחר והפיננסים. שם הם היו מועדים למפגש עם "פשוטי העם", ובמקרים רבים המפגש הזה חיזק את האנטישמיות נגדם. בעולם הנוצרי, ולעיתים גם בעולם המוסלמי, הצלחה כלכלית שיוחסה ליהודים מסוימים עוררה קנאה ושנאה כלפי יהודים בכלל, וכך שימשו לפעמים היהודים "כליא ברק" לרגשות ותסכולים שלא היה אפשר להפנות כלפי השלטונות או האליטות מקבוצת הרוב. במקרה של משפחת ששון, יש לזכור שהאימפריאליזם הבריטי הוא שכונן את השיטה הנצלנית של הסחר באופיום, הוא שאפשר אותה והוא שהרוויח מהאופיום שבו סחרה המשפחה, במישרין ועוד יותר מכך בעקיפין, הרבה יותר ממשפחת ששון עצמה.

סוגיות אלו עולות מתוך הקריאה בספר **שושלת ששון**, המציג תמונה אמפתית של המשפחה - בוודאי הרבה יותר מזו של לינץ'. ששון הוא היסטוריון וחוקר מדע המדינה, נצר למשפחה שבה הוא עוסק, אולם לא לענף שזכה להצלחה ולעושר. הוא גדל בעיראק ונמלט ממנה בשנת 1971, בעקבות הרעת תנאי החיים של יהודי עיראק אחרי מלחמת ששת הימים ועליית מפלגת הבעת' לשלטון. גורלו האישי מהדהד את האופן שבו הוא מציג את משפחתו: משפחה שנאלצה לעזוב את עיראק וזכתה להצלחה בתפוצות, ממש כפי שהוא עצמו הוקא מאותה ארץ כמאה וחמישים שנה לאחר מכן.

ספרו של ששון מותיר לקוראים לפרש כמעט כרצונם את הנושאים הנפיצים בתולדות המשפחה, למשל מוסריותו של העיסוק באופיום ופיצול המשפחה לשתי חברות עסקיות נפרדות בשנות השישים של המאה התשע-עשרה בעקבות סכסוך משפחתי. הוא מראה כיצד משפחת ששון התנהלה וקידמה את האינטרסים שלה בתוך עולם משתנה, שהיה - מה לעשות - עולם קולוניאלי. אם נתמקד בנייתו נזקי הקולוניאליזם והאופיום בלבד ונבטל במחי יד את חשיבותן של משפחות יהודיות - יתר על כן, "מזרחיות" - בעלות השפעה היסטורית ניכרת, נימנע מהכרה במורכבויות אנוש, שהיא מטרת ההומניסטיקה לשמה. במקרה של משפחת ששון נפסיד גם משפחה שהזיכרון ההיסטורי שלה עשוי להעצים את יהודי ארצות האסלאם בישראל. כדי להבין את המורכבות שבדיוקנם של בני המשפחה יש צורך להתעכב על הפרקים העיקריים בסיפורה, כפי שהם מוצגים על ידי המחבר.

בגדאד, הודו, לונדון

אימפריית ששון החלה את דרכה כעסק מקומי בבגדאד במאה השמונה-עשרה, והתפתחה בהדרגה לכדי רשת גלובלית שכללה שלוחות בהודו, בסין ובלונדון וסחרה בעיקר באופיום, בכותנה ובמשי. מייסד השושלת, שיח' ששון בן סאלח ששון, שימש מאז 1781 כנזבר הראשי של מחוז בגדאד, וגם היה ראש הקהילה היהודית בעיר. הגזבר נדרש לכישורים פוליטיים בלתי מבוטלים, שכן היה עליו לקשור קשרים חזקים עם חצר הסולטאן באיסטנבול, אך לא קשרים חזקים עד כדי כך שיאיימו על מושל המחוז. בנו השני, דוד, יליד 1793, נועד עוד מילדותו לרשת את אביו. המשפחה הייתה מקורבת במיוחד למושל המחוז סעיד פאשה, אולם בשנת 1817 נאסר המושל בידי מורד שאפתן שהיה לו "יהודי חצר" משל עצמו, והוא דחק את בני ששון מעמדות ההשפעה. בשנת 1828 לערך נאלץ דוד ששון לנוס מבגדאד עם משפחתו. הם הגיעו לבומביי (כיום מומבאי) שבהודו, שנשלטה אז בידי חברת הודו המזרחית - חברה בריטית שניהלה את הודו ואת משאביה לתועלת האימפריה. בבריטניה בת הזמן המהפכה התעשייתית הייתה אז בעיצומה, והחיפוש אחר שווקים לסחורות בריטיות היה בשיאו. בומביי הלכה והפכה מוקד לייצוא כותנה ואופיום, ומשפחת ששון רתמה את ניסיונה הענף בתמרונים פוליטיים ובתחום הפיננסים מימי בגדאד כדי להשתלב בפעילות כלכלית זו. לאחר מלחמת האופיום הראשונה (1839-1842) הפכה משפחת ששון לשליטת הסחר בפרג האופיום, שנצרך בעיקר כסם ממכר, בסין, הודו ובריטניה.

בשנת 1857, לאחר שהבריטים דיכאו את המרד ההודי הגדול, הם החלו לשלוט בהודו במישרין. בעקבות כך התחזקה אחיזתה של המשפחה בהודו, ודוד ששון החל להעביר את ההגמוניה המשפחתית לשלושה מבניו: הבן החרוץ עבדאללה ישב בבומביי, פיקח על צמיחת החברה וכוון רשת קשרים עם סוחרים ועם סוכנים; הבן אליאס פיתח את הסניף השני של המשפחה, בסין, והרחיב את רשת הקמעונאים וספקי האופיום; ואילו ששון דוד ששון, הבן השלישי, עבר ללונדון וכוון את סניף המשפחה בבירת האימפריה. בתמונה משפחתית ידועה של האב דוד עם שלושת בניו, ששון דוד הוא היחיד הלושב בגדים מערביים - דבר שמרמז על האוריינטציה של פעילותו, ועימה פעילות הסניף הלונדוני, בשנים הבאות.

פטירתו של אב המשפחה בשנת 1864 הביאה לפיצול המשפחה לשניים: עבדאללה המשיך לעמוד בראש החברה המקורית, "דוד ששון ושות'", ואילו אליאס ייסד חברה מתחרה - "א"ד ששון ושות'". רוב בני המשפחה נשארו לעבוד בחברה המקורית. בארכיונים אין זכר לקרע שאירע בין האחים עבדאללה ואליאס. לדברי המחבר, "דומה כי החלל הזה בארכיונים כשלעצמו חושף משהו. לא היתה שום דרך חזרה" מן הקרע המשפחתי (עמ' 86). מחבר הספר לא ניסה לדובב את החסר הזה בארכיון, אולי בשל שמרנות מתודולוגית שנמנעת מפרשנויות מיקרו-היסטוריות מרחיקות לכת. בעיני החלטה זו היא החמצה מסוימת, מכיוון שהשערה של אדם שהכיר את ארכיוני המשפחה באופן כה עמוק יכולה הייתה להועיל רבות למחקר ולשיח הציבורי על המשפחה. כך או אחרת, בין שני סניפי המשפחה נוצרה תחרות עזה, בין היתר לנוכח פתיחת תעלת סואץ בשנת 1869. עבדאללה, שקיבל בשנת 1872 תואר אבירות מהמלכה ויקטוריה כשעדיין התגורר בבומביי, עבר כעבור שנה ללונדון. בלונדון ניהל את סניף החברה, והמשפחה החלה משתלבת בהדרגה באליטה האנגלית: בני ששון אימצו סגנון חיים שאפיין את החברה הגבוהה האנגלית בת הזמן, והעיתונות המקומית עסקה רבות בהשתתפותם באירועים ובנשפי יוקרה.

האימפריה של פרוחה

בראשית שנות התשעים של המאה התשע-עשרה החלו להידלדל רווחי האופיום של חברת ששון, בין השאר בשל המאבק בסחר באופיום בהובלתם של קווייקרים בריטים, אולם היא המשיכה להסתמך על הסחר בו. לאחר שעבדאללה עבר לבריטניה, אחיו סלימאן החל לנהל את סניף דוד ששון ושות' בבומביי. כשנפטר סלימאן בשנת 1894, איש מהגברים במשפחה לא חפץ לנטוש את תענוגות החיים בלונדון ובבריטון ולעבור לבומביי כדי להחליפו, ולפיכך נעשתה אשתו של סלימאן, פֶרְחָה (פלורה) לבית גבאי, למטריארכית של החברה המשפחתית המקורית. בשנים 1895-1901 הייתה פרוחה האישה היחידה בעולם שניהלה עסק גלובלי. פרוחה המוכשרת והחרוצה זכתה לחינוך כמו בנותיהן של משפחות פריבילגיות אחרות בנות זמנה. היא נחשבה למנהלת בעלת יחסי אנוש מעולים ותשומת לב לפרטים, וקידמה מאוד את פעילות החברה. שלא כמו עמיתיה הגברים, היא "נאלצה לאזן בין דרישות החברה לחובות האמהות" (עמ' 155), ומחויבותה לשלושת ילדיה בלטה במסמכים שאיתר ששון - למשל בפתק שבו היא מאשרת את הזמנת שלושת הילדים לביתם של קרובי משפחה כדי לשחק עם ילדיהם אחר הצהריים. אולם האידיליה לא נמשכה זמן רב, ובני החברה בלונדון פיתחו כלפי פרוחה עוינות שהתבססה על מאבקי כוח, שוביניזם וקנאה. הסניף הלונדוני הוביל נגדה פוטש במטרה למנות במקומה אנשי מקצוע שכירים שלא מקרב המשפחה, והביא לסיום כהונתה.

משפחת ששון המשיכה להיחלש בעקבות הפילוג הפנימי, הפזרנות של בניה והתגברות המאבק הבינלאומי נגד הסחר באופיום. בדיון בפרלמנט הבריטי שנערך במאי 1913, תת-מזכיר המדינה להודו הודיע שממשלת בריטניה מוכנה להתחייב לעצור את כלל ייצוא האופיום לסין בתנאי שסין תאכוף בנחישות מדיניות שתדכא את צריכתו. המסחר באופיום נעשה רווחי פחות ופחות, ובשנת 1927 הופסק כליל. חברת א"ד ששון, בהובלת ויקטור ששון (בנו הצעיר של אליאס), ניסתה להתמקד בהשקעות נדל"ן בשנגחאי, אך זכתה להצלחה זמנית בלבד עד שהעיר נפלה לידי הקומוניסטים ועסקי המשפחה בסין הולאמו. במאי 1933 סיכם ויקטור: "אני ויתרתי על הודו ואילו סין ויתרה עלי" (עמ' 233). החברה המשפחתית נעלמה לחלוטין בין שנות השבעים והתשעים. לקריסת החברה היו סיבות שונות: קיומה תלוי היה באימפריאליזם ובקולוניאליזם הבריטי, ועם סיומם נפגעה מאוד פעילותה והיא התקשתה להסתגל לתנאים המשתנים. על כך נוספו ירידת המוטיבציה של דורות ההמשך, שאננותם המסחרית וראוותנותם, וכן תכנון מס כושל שהביא לאובדן העושר המשפחתי לטובת מיסי הירושה הכבדים הנהוגים בבריטניה.

משפחת ששון והתודעה המזרחית

ההיסטוריון סאלו בארון ותלמידו יוסף חיים ירושלמי הבחינו בכך שלאורך ההיסטוריה היהודית הייתה זיקה מתמשכת של אישים ושל משפחות יהודיות חזקות לאימפריות ולשליטים ולאימפריות לא-יהודיים, תופעה שהם כינו "ברית אנכית" - להבדיל מ"ברית אופקית" המבטאת זיקה להמוני העם; אלה היו לרוב עוינים יותר ביחסם ליהודים.^[4] המסורת של "שירות שליטים", במונחיו של ירושלמי,

הקנתה למשפחת ששון בבגדאד העות'מאנית הון כלכלי בסיסי, ניסיון במסחר ואף הון סמלי מסוים באימפריה העות'מאנית, בטרם הומר בהון סמלי בריטי. את המסורת שטיפחה המשפחה בעמל רב באימפריה המזרח-תיכונית הרב-לאומית היא לקחה עימה אל האימפריה הקולוניאלית.

בדורות הראשונים הייתה החברה של משפחת ששון עיראקית ביסודה. חלק ניכר מהצלחתה באימפריה הבריטית התבסס על סולידריות יהודית-בגדאדית שהשתמרה גם בהודו ובסין:

האחים לבית ששון נטו לגייס את הסגל מבני הקהילה היהודית, ומפעם לפעם היה אחד מהם נשלח לבגדד כדי לעודד גברים צעירים ומשפחותיהם לצאת לרעות בשדות חדשים. צירוף עובדים ממשפחות שהכירו עזר לבנות אמון ואפשר לחברה להמשיך לקיים את תכתובותיה בניב שהיה בלתי נגיש לזרים גם כשגדלה והתרחבה. הבטחות מצד המשפחה לממן בתי ספר ובתי חולים בבומביי, בצירוף האפשרות להתעשרות אישית עתידית, שכנעו רבים לעבור מזרחה (עמ' 72).

כלומר, שימור המורשת העיראקית גם באימפריה הבריטית הסתייע בין השאר באמצעות הערבית-היהודית העיראקית, ששימשה כמעין שפת סתרים. ניב זה שימש כשפת הדיבור והתכתובת הרשמית בכל סניפי המשפחה, כך שכל הצמתים ברשת המידע של המשפחה יכלו לתקשר בדיסקרטיות והחברה על כל סניפיה התגבשה ליחידה מלוכדת אחת. השימוש המסחרי בערבית-היהודית נשזר בהקשרים תרבותיים ענפים, ולא בכדי היה ששון דוד ששון שותף לעריכת כתב העת הראשון בערבית-יהודית שהתפרסם בפזורה הבגדאדית בהודו, **דורש טוב לעמו** (בומביי, 1855-1866). בדורות הראשונים של המשפחה, חיזוק השפה השתלב בחיזוק הקשר התרבותי עם עיראק, עם יהודיה ועם בני המשפחה שנתרו בה, ובגדאד הייתה אפיק להעצמת הזהות בקרב בני ששון בתפוצות ומקור לגיוס עובדים נאמנים. בצעירותו נשלח עבדאללה ששון לפחות פעמיים מהודו לבגדאד, מכורת אביו, כדי להעמיק את זיקתו אליה; לא בכדי התעקש בבגרותו שבני משפחתו והעובדים ילמדו היטב את השפה ודרש שכל הפקידים בבומביי יוכלו לכתוב בערבית-יהודית. ואכן, בהודו - ובמידה מסוימת גם בסין - הצליחה החברה של משפחת ששון לשמר את אופייה העיראקי ב"פזורה הבגדאדית". אך המעבר ללונדון וההיטמעות בחברה האנגלית הרחיקו את החברה משורשיה, והתהליך הזה התחזק בעקבות מלחמת העולם הראשונה.

דימוי אחר של עיראקים

כמו משפחות עשירות אחרות בפזורה הבגדאדית, גם משפחת ששון תרמה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה כספים רבים ליישוב בארץ ישראל, בדרך כלל בתיווכם של שד"רים (שלוחי דרבנן) שהגיעו מקהילות ארץ ישראל כדי לאסוף תרומות לבניין היישוב. אברהם בן-יעקב, החוקר והמתעד המובהק של קהילת יהודי עיראק, מנה למשל תרומות של המשפחה לבניית בתי כנסת, בתי מדרש ובתי תמחוי עבור קהילות אשכנזיות וספרדיות בעיר העתיקה בירושלים, עבור הקמת ישיבה בחברון ואף עבור מתחמי קבר רחל וקבר רבי שמעון בר יוחאי.^[5] תרומות כאלה ביטאו את הזדהותה הניכרת של המשפחה עם ארץ ישראל הטרומ-ציונית, מרכז יהודי שעבר תהליכי מודרניזציה מובהקים לאורך המאה התשע-עשרה.

אולם בכל הנוגע למטרות ציוניות, נראה כי פעילותה הפילנתרופית של המשפחה לא הייתה כה ערה. למן שלהי המאה התשע-עשרה גילו מרבית בני המשפחה יחס קר, ולעיתים אף עויין, כלפי התנועה הציונית והיישוב החדש. טיפוסית היא התעלמותו של פיליפ ששון - נכדו של עבדאללה - משאלת ארץ ישראל, גם כאשר שימש מזכירו הפרלמנטרי האישי של ראש ממשלת בריטניה לויד ג'ורג' בוועידת סן רמו, שכוננה את שיטת המנדטים במזרח התיכון באפריל 1920. אחותו של פיליפ, סיביל, אף ציינה מפורשות כי "אישית, איני מאמינה בתקומת עם ישראל בארץ אבותיו" (עמ' 201). אין תמה כי המשפחה לא נמנתה עם גדולי התורמים למטרות ציוניות לפני שקמה מדינת ישראל; קל וחומר שכך היה גם לאחר קום המדינה, בימי דמדומיה של השושלת.

כך או אחרת, מבחינת קהל הקוראים הישראלי מעלה הסיפור של משפחת ששון סוגיות שלא היו רלוונטיות לקהל היעד המקורי של הספר באנגלית, מאשר שיש בזכרה של החברה כדי לגוון את התפיסות ביחס ליהודי עיראק בישראל. יהודי עיראק השתלבו היטב בחברה הישראלית ההגמונית, חרף הגירתה המזורזת של הקהילה כולה, הצורך לנטוש את המולדת הבלבית מאחוריה ותנאי הקליטה המורכבים שלה במעברות, במחנות העולים ובשכונות שבשולי הערים.^[6] בהדרגה נוצר לעיראקים דימוי חיובי מאוד בישראל, בוודאי בהשוואה לקהילות אחרות מארצות האסלאם, אולם דימוי זה טבוע בדרך כלל בהקשרים ישראליים פנימיים: שיעור גבוה יחסית של משכילים, השתלבות במעמד הביניים הישראלי וזיהויה של הקהילה עם העיר המרכזית רמת גן. דימוי זה בהקשריו הישראליים המקומיים מתמצה בתיאור המיוחס לא אחת לקהילה: "האשכנזים של המזרחים".^[7] אלא שסיפורה של משפחת ששון הוא גלובלי, ולכן יש ביכולתו לחלץ את יהודי עיראק מהדימוי של קהילה שהייתה נטועה רק בהיסטוריה המקומית שלה, "הועתקה" לישראל וזכתה לדימוי בלעדי של עדה אתנית.^[8]

אדגים זאת באמצעות השוואה. נראה כי הדימוי של קהילת יהודי עיראק בישראל נקשר להיותם יזמים קטנים יחסית, שהתפתחו בישראל במהירות והיו לקהילה זעיר-בורגנית.^[9] ביטוי מובהק לדימוי זה הוא המצאת ה"סביח בפיתה" בקיוסק קטן ברמת גן בשנות השישים, עניין שמוזכר לעיתים קרובות בשיח הציבורי בשנים האחרונות.^[10] אלא שסקאלת הפעילות הגלובלית של משפחת ששון אינה הולמת את הנרטיב הישראלי הרווח לגבי ה"עיראקים לבושי הפיג'מה" שהם יזמים קטנים ובינוניים של בתי אוכל או בעלי עסק משפחתי לראיית חשבון. משפחת ששון, שהיגרה מעיראק להודו ומשם לאנגליה, וגם ג'וזף ששון עצמו שהיגר מעיראק לארצות הברית, מייצגים סיפור לא פחות "עיראקי" מסיפורם של יהודי עיראק בישראל, וההיכרות עם פועלם יכולה להעשיר את הנרטיב הישראלי הרווח לגבי קהילה זו.

הזיכרון ההיסטורי של משפחת ששון יכול להעצים לא רק את יוצאי עיראק, אלא גם את כלל יוצאי ארצות האסלאם בישראל. בעת קריאת הספר נזכרתי באנקדוטה מימי נעוריי. בעת שלמדנו בשיעור היסטוריה על מלחמת העולם הראשונה, הזכירה המורה את שמו של המשורר הלונדוני בן המשפחה, סיגפריד ששון, שבמהלך שירותו במלחמה ובעקבותיו כתב שירת מלחמה משובחת.^[11] עם הזכרת השם, שנהגה כמובן "זיגפריד ששון" (אמנם במלרע ולא במלעיל, כפי שנהוג לעיתים בארץ), מילא צחוק רב את חלל הכיתה. בדיעבד נראה כי הניגוד בין ה"זיגפריד" ל"ששון" הימם את התלמידים. כאן אצור סיפורה של המשפחה כשהוא מתקבל בישראל: הניגוד בין "זיגפריד" ל"ששון" במלרע, ועל אחת כמה וכמה במלעיל, עלול לצרום לאוזן הישראלית - אך לא לזאת הבריטית. דומה כי התוודעות הקוראים

הישראלים למשפחה יהודית כזאת, שאכן הייתה גם "מזרחית", יוכל לשמש כלי בהעצמת הזיכרון ההיסטורי של יהודי ארצות האסלאם בישראל. זאת ועוד, לא רבים בישראל של היום מקשרים את הכינוי "פְּרָחָה" לניהולה של חברה גלובלית גדולה במשך שש שנים לפני יותר ממאה שנה. אלא שקישור שמה של פרחת-פלורה ששון לניהול, להצלחה כלכלית ולגלובליות במקום לסטריאוטיפים מגדריים ואתניים רווחים בישראל עשוי לסייע במה שכינתה ענבל מיכלזון דרורי "הישרדות תרבותית" של נערות מזרחיות בישראל מול "מיתוס הפְּרָחָה" הרווי במנגנוני סימון דכאניים.^[12]

ששון ושאלת הלובר

כפי שהעיד גם על עצמו, ג'וזף ששון בחר להתמקד בספרו בהיבטים העסקיים והכלכליים של פעילות השושלת, "כי זה מה שטבעי" לו בהיותו היסטוריון כלכלי.^[13] ספרו התרחק מאוד מדיונים פוסט-קולוניאליים או דה-קולוניאליים שלפחות חלק מהקוראים בני זמננו, בישראל ומחוצה לה, ישליכו עליו בעצמם. אולם אני קורא את הסיפור של משפחת ששון בקריאה אמפתית - לא להיותם בעלי הון, אלא להיותם יהודים בגדאדים שביקשו לנפץ תקרות זכוכית ולא היססו להקים עסק גלובלי. אין לכחד כי החברה זכתה לרווחים גדולים בין השאר כתוצאה מסבלם של מיליוני מכורים לאופיום, רובם ככולם בסין. אבל אף שבמחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה הייתה מודעות לנזקי האופיום, וגם המחקר עצמו מתייחס לכך, לא היה זה אותו היקף מודעות הקיים בעשרות השנים האחרונות.

הקולוניאליזם מגונה כיום מכול וכול, ובצדק רב, אולם לדעתי יש לפרש את ההיסטוריה קודם כול מתוך התקופה שבה נכתבה, ולא רק מתוך התקופה שבה אנו כותבים. ובתקופה הנדונה בספר פעלה משפחת ששון בתוך מערכת גלובלית שלא היא הכתיבה את תנאיה, ורווחיה הביאו משפחה יהודית מזרחית להיטמע ולשגשג בחברה האנגלית, המעמדית מיסודה, להשקיע חלק מרווחיה בחזרה בקהילה היהודית של בגדאד ולספק פרנסה מכובדת למאות יהודים עיראקים.

ערב מלחמת העולם השנייה, יותר מתשעים אחוזים מיהודי העולם היו אשכנזים ממוצא מזרח-אירופי ומרכז-אירופי. מסה יהודית זו הייתה ה"אחר" המובהק של העולם הנוצרי ולא נחשבה "לבנה" כמעט בשום מקום במערב; למעשה, השמדת יהודי אירופה התאפשרה משום שיהודי אירופה נתפסו כתשליל של הגזעים הלבנים ה"נעלים", תפיסה שהלכה והתחזקה בהדרגה מאז אמצע המאה התשע-עשרה.^[14] בארצות הברית המצב היה שונה: בשנים 1870-1952, כדי להתאזר בארצות הברית היה על מבקש האזרחות - אם לא היה עבד שחור משוחרר או צאצא לעבדים כאלה - להוכיח את ה"לובן" שלו. כאשר יהודים נדרשו לכך הם הצליחו כמעט תמיד להוכיח את ה"לובן" שלהם בפני פקידי הגירה או בתי משפט לערעורים, וכך הוכרו כ"לבנים".^[15] אלא שרצה הגורל ואחרי מלחמת העולם השנייה נעשתה ארצות הברית לטבור העולם האקדמי, וכך התפיסה שלפיה היהודי הוא "לבן" מיסודו התפשטה במחקר הגלובלי, שכן "גלובלי" כיום פירושו קודם כול "אמריקני".^[16] גם אם יש בתפיסה זו מן הצדק ביחס לארצות הברית, היא צודקת פחות, בלשון המעטה, בנוגע ליהדות אירופה, שהושמדה בין היתר בשל תפיסתה כתשליל של ה"לבנים". יהודי אירופה אינם משתבצים אפוא כראוי לנרטיבים של "לבן" ושל "שחור", של "רודף" ושל "נרדף", של "קורבן" ושל "מקרבן".

ואם אפשר לקבוע שיהודי אירופה לא השתייכו לקצוות הבינריים הללו, קל וחומר שזה היה המצב ביחס ליהודי ארצות האסלאם. אלה היוו בעידן המודרני מיעוט אתנו־דתי שולי מבחינה דמוגרפית בארצות אסיה ואפריקה שבהן חיו. ואמנם, במקרים רבים יהודי ארצות האסלאם היו מיעוט מקובל (למשל ברוב חלקי האימפריה העות'מאנית בעידן הרפורמות של המאה התשע־עשרה), אולם במקרים אחרים הם היו מיעוט נרדף (למשל בתוניסיה של תקופת הרפורמות, בשנים 1857-1881 ולפני העידן הקולוניאלי הצרפתי, או בארצות ערב מסוימות ערב מלחמת 1948 ובמהלכה). והרי האיום על עצם חייהם של בני משפחת ששון בבגדאד הוא שהביא להימלטותה מעיראק, וגם להימלטותו של מחבר הספר ממנה בחלוף כמאה וחמישים שנה.

האם בני משפחת ששון הם ה"לבנים" ש"קרבנו" את "המקוללים עלי אדמות", במונחיו של פרנץ פנון? בעיניי, התשובה שלילית. אלא שגם כיום, בשיחים מחקרניים פרוגרסיביים עדכניים, יהודי ארצות האסלאם בעבר ובהווה אינם נחלצים מתיוג כ"לבנים פריבילגיים". זהו משחק סכום אפס שאי־אפשר אלא להפסיד בו: תפיסות אנטי־קולוניאליות שצמחו כדי להיאבק במעשיהן של מעצמות ענק כדוגמת אנגליה וצרפת כלפי אוכלוסיות שלמות משועתקות עתה כדי להתייחס ל"אחר" האולטימטיבי של אירופה, שהיה "אחר" גם בארצות האסלאם, ועל רקע זה, בין השאר, גם "לבטל" את שושלת ששון.

דומני שאין עוד משפחות רבות שהיו מאפשרות למחבר ולקוראיו לחשוב בעת ובעונה אחת על מסחר בינלאומי גלובלי, על האימפריה העות'מאנית ועל זו הבריטית, ועל זהות עיראקית, בריטית־קולוניאלית, לונדונית וישראלית. בוודאי אין עוד משפחות יהודיות רבות שהיו מאפשרות לקורא לתהות בנוגע למוסריות המסחר באופיום, "תרבות הביטול" בימינו, שאלת הזהות המזרחית בישראל והאימפריאליזם הבריטי ומורשתו. ספרו של ג'וזף ששון, הכתוב בשפה קולחת שלא אבדה גם בתרגום, העניק לנו את האפשרות לדון בכל אלה ועוד.

הערות שוליים

[1] ↑ Elizabeth M. Lynch, "The Jewish Museum Profiled the 19th-Century Version of the Sacklers - and Glossed over the Devastation They Caused", *Forward*, July 13, 2023

[2] ↑ ג'וזף ששון, שושלת ששון: קורותיה וסודותיה של משפחה יהודית שהפכה לאימפריה גלובלית, בתרגום שאול לוי, תל אביב: כנרת, זמורה, 2023.

[3] ↑ שלום בוגוסלבסקי, הסיפור הבלתי־סביר והלא־מספיק־זכור על עלייתה ונפילתה של מזרח אירופה היהודית, כפר סבא: זרש, 2024, עמ' 196.

[4] ↑ Yosef Haim Yerushalmi, *Servants of Kings and Not Servants of Servants: Some Aspects of the Political History of the Jews*, Atlanta: Tam Institute for Jewish Studies, Emory University, 2005

[5] † אברהם בן יעקב, **יהודי בבל בארץ ישראל מהעליות הראשונות עד היום**, ירושלים: ר' מס, 1980, עמ' 474-478.

[6] † אסתר מאיר-גליצנשטיין, **בין בגדאד לרמת גן: יוצאי עיראק בישראל**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 2009.

[7] † לא מכבר אף השתמש ח"כ מיכאל ביטון בביטוי זה במסגרת דיון בכנסת: "אין קיפוח לעיראקים. אתם מעצמה בכלל. אתם מעצמה. העיראקים זה האשכנזים של המזרחים, אבל אתם מעצמה" (פרוטוקול ישיבה 149 של הכנסת ה-24, 29.6.2022, עמ' 360).

[8] † על שינוי התפיסה הרווחת בנוגע לקהילות יהודיות בארצות האסלאם מ"עדה" ל"פזורה" ראו אביעד מורנו, "מוסררה - מונטריאול", **הזמן הזה**, דצמבר 2021; Aviad Moreno, "'Far East' Legacies and the Normalization of 'Non-Ashkenazi' Histories in Israel", *The Jewish Quarterly Review*, 114(4), 2024, pp. 493-499.

[9] † מאיר-גליצנשטיין (לעיל הערה 6); אפרים יער, "יזמות פרטית כמסלול לניעות סוציו-כלכלית: היבט נוסף על הריבוד העדתי בישראל", **מגמות** כט(4), תשמ"ו, עמ' 393-412.

[10] † ראו למשל רונית ורד, "האמיתי והמקורי: כיצד בא הסביח לעולם?", **הארץ**, 13.12.2017.

[11] † זיגפריד ששון, **שירי המלחמה הגדולה**, בתרגום לי אדר מיטלמן, תל אביב: ל. מיטלמן, 2011.

[12] † ענבל מיכלזון דרורי, "אני (לא) פרחה: הישרדות תרבותית של נערות מזרחיות מול מיתוס הפרחה", עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2011, עמ' 6.

[13] † משה גלעד, "עלייתה ונפילתה של משפחת ששון, אחת השושלות היהודיות המפוארות בהיסטוריה", **הארץ**, 14.6.2023.

[14] † לחיבור שטרם נס ליחו ראו ג'ורג' ל' מוסה, **לקראת הפתרון הסופי: היסטוריה של הגזענות האירופית**, בתרגום דיויד ברקוב, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 1989.

[15] † Devin E. Naar, "'Impostors': Levantine Jews and the Limits of Jewish New York", in Daniel Soyer (ed.), *The Jewish Metropolis: New York City from the 17th to the 21st Century*, Brookline: Academic Studies Press, 2021, p. 121. למרות זאת, בתפיסה של יהודי ארצות הברית כ"לבנים" היו בקיעים עד לעשורים האחרונים. כך למשל, בשנת 1987 החליט בית המשפט העליון האמריקני שיהודים וערבים יוכלו להשתמש בחוקי זכויות האזרח כדי לקבל סעד בנוגע לאפליה נגדם על רקע אי-היותם "לבנים" מבחינה גזעית. ראו Karen Brodtkin Sacks, "How did Jews Become White Folks?," in Steven Gregory and Roger Sanjek (eds.), *Race*, New Brunswick: Rutgers University Press, 1994, p. 87.

[16][†] לבעייתיות השימוש באפיסטמולוגיה האמריקנית בשאלת הגזע בהשוואה לשחורים במקומות אחרים, ובכללם יהודי אתיופיה, ראו אדנה זאוודו גבינש, "מועקת האנטי-שחורות: אפרופסימיות וריבוד אונטולוגי", **תיאוריה וביקורת** 59, 2024, עמ' 39-40.

ד"ר תמיר קרקסון הוא עמית פוסט-דוקטורט בסמינר ללימודי יהדות באוניברסיטת מרטין לותר, האלה-ויטנברג. לאחרונה ראו אור שני ספריו: מבית ומחוץ: ההשכלה היהודית באימפריה העות'מאנית במאה התשע עשרה (מכון בן-צבי, 2024); בכרם ההשכלה: הדרשה 'כרמי' מאת ברוך מטראני (1881) (מוסד ביאליק, 2024).
